

Управление образования администрации Дзун-Хемчикского кожууна Республики Тыва
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Чыраа-Бажынская средняя общеобразовательная школа

«Принято»
МО учителей
МБОУ Чыраа-Бажынской СОШ
СОШ
Протокол № 1
Э.О./
от «28» 08 2023г.

Руководитель МО
Чанзан С.С.

«Согласовано»
Зам.дир.по УВР
Ооржак Ч.В.
от «28» 08 2023г.

«Утверждаю»
Директор
МБОУ Чыраа-Бажынской
Монгуш
от «29» 08 2023г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по родной (тувинской) литературе

(наименование учебного предмета, курса, дисциплины)

7

(класс)

Составлена на основе программы общеобразовательных учреждений: «Тувинский фольклор и литература. Примерная программа для 5-11 классов для общеобразовательных учреждений».

Составители: Е.Т.Чамзырын, М.А.Кужугет, Л.Х.Ооржак. - Кызыл, 2012

Учебник: Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел «Родная литература. 7 класс». Кызыл, 2015

Количество часов в неделю: 2

Количество часов в год: 68

Составил(а): учитель тувинского языка и литературы высшей квалификационной категории Донгак У.Ы.

2023/2024

(учебный год)

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Кол ниити өөредилгениң 7-ги клазынга төрөөн чогаалды өөредир ажылчын программаны ТР-ниң Өөредилге яамызының болгаш Национал школа хөгжүдөр институтунуң 2012 чылда үндүргени «Төрөөн чогаалга күрүне стандартының» программасынга база Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң күрүне стандартының национал-девискээр кезээниң программасынга (2006) РФ-тиң ӨФКС-түң негелделеринге дүүштүр тургускан.

Школага тыва аас чогаалын болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары

Өөредиглиг:

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;
- чогаалды теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн чыып;
- чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүң өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөнөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;
- чогаал сайгарарынга ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медреселдиг көрүжүн хевирлеп, чогаалдыкчы арга-шинээн;
- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказынга дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;
- кижилерге, төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг;
- хамааты бот-медресели бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;
- номчулгага сонургалдыг, чогаалдыкчы ёзу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалында камгалап билир кижини кижизидер.

Тыва аас чогаалы болгаш литература эртеми, оларның өөредиглиг ужур-утказының чамдык методиктиг айтырыглары

ТЫВА ЧОГААЛ ЭРТЕМИ – республиканың школаларында өөредилге-кижизидилге айтырыын шиитпирлээринге эргежок чугула, өзек эртемнерниң бирээзи. Тыва чогаал чоннуң байлак аас чогаалындан ужуун алган сөстүң уран чүүлү, мөзү-шынар хевирлээриниң кол чепсээ.

Бурунгудан бээр ада-өгбелериниң арттырып кааны аас чогаалы, сөстүң уран чүүлү чүс-чүс чылдардан бээр ниитилел амыдыралында болуп турар болушкуннар-биле холбаалыг, үндезин дазылдыг, ол дыл, чогаал эртемниң сайзыраарынга, тыва литератураның, культураның хөгжүлдезинге улуг ужур-дузалыг, харын-даа бүгү тыва чоннуң бурунгаар көрүштүг сайзыраарынга, төөгүнү камгалап арттыраарынга онза чугула салдарлыг.

Тыва чогаал төөгүнү камгалап арттыраарынга чугула, өзүп орап салгалдың мөзү-шынарын хевирлээринге онза чугула рольду ойнап чоруур. Тываның чогаалчыларының бижээни амыдыралчы, төөгүлүг чогаалдары сценага боттанып, көрүкчүлерге эстетиктиг таалалды берип чоруур.

Литература бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, төрөөн болгаш хөй националдыг Россия чоннарының культуразын, ооң байлаан, найыралын үнелеп билир;

чараш мөзү-бүдүштүг, бодунуң үзел-бодалын, хамааты туружун камгалап шыдаар, дыл-домаа сайзыраңгай хамааты кижини хевирлээр күштүг, аргалыг, бодунга болгаш долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, шүтүмчүлелдиг болурунга чечен чогаал кижизидер. Чечен чогаалды ханы сайгарып номчууру угаап-боданырының арга-шинээн сайзырадыр, чогаалчының делегейи-биле, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныжары болур.

Чогаал делегейи-биле харылзаа уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле таныжарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деннеп сайгарарынга, оларның чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөредиринге чогумчалыг байдалды тургузуп бээр..

Тыва чогаалдың өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Уран сөс чүглө сеткил хөлзээшкинни оттурар эвес, сөстүң онзагай чаражын, ханы утказын медеделдии-биле сайгарып билиринге чаңчыктырар. Чечен чогаал сайгарылгазы төөгү, философия, психология, педагогика, уран чурулга эртемнери-биле чергелештир күүсеттинер.

Уругларның чугаа сайзыралынга, чугаа культуразынга, хөй-ниити харылзажылгага тыва чогаал эртемниң салдары улуг. Чечен чогаал дылы дыл эртемниң бүгү адырлары-биле холбаалыг болганда, уруглар сөстүң эстетиктиг функцияларын долу сайгарып билир болур ужурлуг. 6-ки класска чогаал дугайында өөрөнгөн билиглерин улам сайзырадып, чаа өөредилге номунда литература теориязынга хамаарыштыр берген билиглерни шиңгээдир.

Чогаал теориязынга хамаарышкан айтырыгларны делгем, өске литературалар-биле чергелештир өөредир.

7-ги класска чогаал сайгарылгазын уруглар *тематиктиг принципке* даянып кылыр, чогаал «жанры» болгаш аймактар деп билиглерге даяныр.

Ажыглаар педагогтуг технологиялар: чаңчылчаан болгаш чаа үениң технологиялары, медээ-коммуникативтиг технология, кадыкшылды камгалаарының, оюннарлыг технология, проектилиг технология болгаш өске-даа.

Методтар: шинчилел, дилеп тыварының, көргүзүг, проектилиг метод, индукция, анализ, синтез, деңнелге, башкының сөзү, беседа, хайгаарал, өөреникчилерниң бот-тывынгыр ажылы, көргүзүп тайылбырлаарының методу, дилеп тыварының, төлевилел методу, чогаадыкчы номчулга.

Аргалар: билдинмес айтырыгларга харыыны боттары дилеп тывар, шийтпирлээр ужурлуг айтырыгларга даяныр схема-план тургузары, интернеттен тыпкан факт-материалдар-биле ажылдаары.

Класстан дашкаар ажылдар: бот-тускай ажылдар, бөлүктөп ажылдаары, ниити ажылдаары.

Кичээлдерниң чижек хевирлери: кичээл-«ажыл-херекчи оюн», кичээл-конференция, кичээл-концерт, театр-кичээл, бөлүктөп ажылдаарының кичээли, кичээл-чогаадыкчы отчет, кичээл-чогаадылга, кичээл-түңнел, кичээл-таныжылга, кичээл-фантазия, кичээл-демнежилге, СТМ-кичээли дээш о.д.ө.

Төрээн чогаал эртемни өөренириниң ӨФКС негелделери-биле түңнелдери

Бот-тускайлаң түңнелдери: өөреникчи кижини бодунуң үзел-бодалын, туружун бот-тодарадып, бот-сайзырадып, идепкейжидип, сорулгазынга дүүштүр медеделдиг бот-углап билир; өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырының, кандыг үрө-түңнелдиг болурун медеделдии-биле угаап билири аймак чоннар аразынга хуузунда хамааты туружун илередип, хоойлу-дүрүм ёзугаар бадыткап; амыдыралчы планнарын

тургузуп, ону боттандыраарынче угландырып билир, ниитилелдин чаңгыс аай россияжи үзел-бодалдыг хөгжүлдезин медресеп, хүлээп көөр; ниитилелдин амыдыралынга бот-тускайлаң харысалгалыг болур.

Предметтиг түннелдери: чогаал эртемин өөренириниң онзагайын, чугулазын медреселдиг билип алырынче; чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын өөрениринче; теориялыг билиглерни шингээдип, херек кырында ажыглап, эртем ёзузу-биле угаап боданырын хевирлээринче; эстетиктиг көрүштүг болурунче; келир үеде бот-хуузуунуң ажил-херекчи байдалдарынче угландырып, эртемни ханы өөренир.

Метапредметтиг түннелдер: метапредметтиг түннелдерниң кол үндезини уругларның медреселер-биле ажылдап билириниң азы ниити чүүлден чугула бодалды *ылгап, сайгарып, хүлээп* ап көөрүнүң эге базымнарын кылыры болбушаан, эртемнер аразының харылзаалыын илередири; өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле холбап өөредери, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот-угланышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шингээттирери.

7-ги класстың өөреникчилериниң кол-кол **чедип алыр мергежилдери болгаш чаңчылдары:**

- чечен чогаалдың уран-чечениниң онзагайын тодарадып, тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билир;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын, аянныг, тода чугаалап билир;
- чогаалда чуруттунган болушкуннарны, маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар;
- өөренип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгөн чогаал теориязын шын ажыглап билир;
- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чугаалап, рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, композициялыг, цитаталыг) тургузуп билир;
- номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелерниң бодалдарын дыңнап, билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир;
- номчаан сөзүглелинге бодунуң хамаарылгазын тода илеретпишаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;
- номчаан чогаалдарынга кыска шинчилел ажылдарын болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылыр;
- өөрөнгөн чогаалдарынга бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөредилген номунуң тайылбыр кезээн бо болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.

Материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери

Чогаалчыларның чуруктары, компьютер, ноутбук, мультимедиялыг проектор, экран, тестилиг карточкалар, үлегер домактарлыг карточкалар, тыва болгаш орус дылдарда тайылбыр словарьлар, тыва тоолдарга үндезилээн мультфильмнер бижиткен дискилер;

тыва чогаалчыларның шүлүктерин аянныг номчаан аудио-, видео-бижидилгелер; чогаалчыларның чогаалдарынга чураан иллюстрациялар, чуруктар, уругларның билиин хынаарынга белеткээн тест ажылдар.Өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар.

Өөредилге программанын **68 шакка** тургускан: чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарынга – 54 шак; класстан дашкаар номчулгага – 10 шак, чугаа сайзырадылгазынга

– 4 шак.

Темалыг планнаашкын

№	Темалары болгаш эгелери	Үлеттинген шагы
1	Кирилде	1
2	Чеченнерниң сөңү. Маадырлыг тоолдар (эпос)	9
3	Аас чогаалының салдары-биле	17
4	Оожургал чок сагыш-сеткил	10
5	Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар	13
6	Поэтиктиг одуруглар	5
7	Төөгүнү коптарыңар	10
8	Россия чоннарының литературазы	2
8	Түңнел	1
	Ниити	68

Өөредилге-методиктиг комплекс:

1..Программа - 5-11 класстарга тыва аас чогаалы болгаш литература. Е.Т.Чамзырын, М.А.Күжүгет, Л.Х.Ооржак. Кызыл,2012.

2.Өөредилге ному – Е.Т.Чамзырын, Н.Ш.Куулар, А.Х.Херел. «Төрээн чогаал. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. 7 класс»; Кызыл, 2015

3.Методиктиг сүмелер - А.М.Монгуш «Ортумак школаның 7-ги клазының «Төрээн чогаал» деп өөредилге ному-биле ажилдаар башкыларга дузаламчы»; Кызыл,1982

Ажыглаар литература:

1. Тыва улустуң маадырлыг тоолдарының чыынды номнары.

2. Д.Ч. Сүндүп. Тыва улустуң аас чогаалын школаларга өөредириниң методиказы. Кызыл, 1992.

3. Е.Т.Чамзырын. Этнопоэтические особенности тувинской детской прозы. Кызыл, 2009.

4. 5. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. Кызыл, 2006.

5. С. С. Комбу. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012.

6. Тувинские народные сказки (Сост. З.Б.Самдан).-Новосибирск: ВО «Наука», Сибирская издательская фирма, 1994.

7. Тыва Республиканың чогаалчылары. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2000)

8. Тываның чогаалчылары – Писатели Тувы. (М.Б.Ховалыг тургускан. Кызыл, 2001)

9. Тыва улустуң тоолдары. Кызыл, 2012.